

СТВОРЕННЯ ПЕРШИХ СИЛ ПРИКОРДОННОЇ ОХОРОНИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У цій статті на основі численних документів, історичної літератури і періодичних видань Азербайджанської Демократичної Республіки (АДР) досліджується становлення і зміцнення прикордонних військ та заходи, вжиті урядом Азербайджану у цьому напрямку. В статті також описуються безпосередні кроки на шляху створення прикордонної охорони, такі як зміцнення кордонів молодого республіки, нейтралізація загроз територіальній цілісності, захист внутрішнього ринку та покращення економіки, врегулювання прикордонних суперечок із сусідами. Окрім того, в статті проаналізовано адміністративну та законодавчу діяльність АДР у сфері прикордонної безпеки. У цій статті також демонструється ефективність впливу на захист державних кордонів вирішення матеріальних і фінансових питань, проблем забезпечення зброєю, боєприпасами та надання іншої підтримки, а також досягнення функцій з розподілу будівель і споруд для дислокації підрозділів прикордонної охорони. Автор зосереджує увагу на початковому етапі переговорів з ініціативи АДР для вирішення прикордонних суперечок із сусідніми територіями, особливо з Вірменією. Акцентована увага на територіальних претензіях Вірменії та неконструктивній позиції вірменської сторони під час переговорного процесу. Таким чином, стаття фокусується на заходах, які вживалися урядом АДР для формування централізованої структури безпеки кордонів, підвищення взаємного визнання та непорушності кордонів у розвитку відносин з іншими країнами Південного Кавказу; на підходах різних партій і парламентських фракцій до проблем безпеки кордонів, а також інших аспектах досліджуваної проблеми.

Ключові слова: кордон, охорона, прикордонний пост, прикордонні території, безпека, збройні конфлікти.

Наявність кордонів та створення умов їхньої безпеки завжди були основним питанням для всіх держав. Політичні утворення, що існували на території Азербайджану, зміцнюючи обороноздатність країни, передусім дбали про необхідність охорони кордонів. Якщо виходити з такої постановки питання, то слід зазначити, що вік першої прикордонної охорони відповідає віку азербайджанської державності.

Однак існує ще й непорушна істина, згідно з якою в усіх державах світу створення специфічних військових підрозділів, що займаються охороною кордонів, переважно належать до того періоду історії становлення державності, коли формуються і переважають демократичні цінності, відбувається взаємне визнання кордонів між цивілізованими державами світу та забезпечення гарантій їх недоторканності. Тому, з перших же днів проголошення незалежності Азербайджанської Республіки, яка обрала демократичний шлях розвитку, було вжито послідовних заходів, спрямованих на зміцнення оборонної здатності країни.

Знаменною подією є і те, що утворення перших сил прикордонної охорони пов'язано з періодом становлення Азербайджанської Демократичної Республіки. З перших днів створення Азербайджанської держави серед заходів зі зміцнення обороноздатності країни, що протистояла тоді зовнішній агресії та внутрішньополітичному тиску, разом із початком діяльності державних і виконавчих органів, слід відзначити формування Національної Армії, створення і направлення до кордонів збройних формувань, здатних узяти на себе захист цілісності країни.

Водночас, уряд Азербайджанської Демократичної Республіки, якому з перших же днів своєї діяльності довелося зіткнутися із замаскованою під більшовицько-дашнацьке забарвлення, вірменсько-російською зовнішньою агресією, а також загрозою з боку військ генерала А. Денікіна та загону полковника Л. Бічерахова, не залишив без уваги питання формування сил прикордонної охорони Азербайджану. 17 червня 1918 р. розпочав діяльність Другий тимчасовий уряд, Кабінет Міністрів Азербайджанської Демократичної Республіки під керівництвом Фаталі хана Хойського. 19 червня 1918 р. було остаточно завершено процес формування Кабінету Міністрів [12, с. 248].

Першочерговим завданням, що постало перед азербайджанським урядом, було створення військових формувань, убезпечення державних кордонів, втілення

в життя оперативних заходів зі зміцнення територіальної цілісності Азербайджану. Дієві, найважливіші заходи, спрямовані на військово-політичне утвердження молодого республіки, а також боротьба за самозбереження були розпочаті ще з перших днів незалежності. Успішним кроком у цьому напрямку слід визнати "Договір про дружбу між Азербайджанською Республікою та Османською Імперією", підписаний 4 червня 1918 р. у Батумі. Наявність у цьому договорі статті, що підтверджує домовленість про гарантоване надання допомоги, а також необхідних сил і засобів з боку Османської держави, підтримання правопорядку і захисту безпеки Азербайджанської Республіки мало особливе значення для молодого країни, що не має власних військових формувань. У другій і третій статтях договору передбачалося визначення й офіційне протоколювання кордонів між закавказькими республіками – Азербайджаном, Грузією і Вірменією, а також інформування про це у визначеному порядку Османської імперії [2, арк. 1–3]. Військова допомога Азербайджану з боку Стамбулу тривала аж до підписання 30 жовтня 1918 р. мудроського перемир'я між Османською імперією і Великобританією.

Після проголошення 19 червня 1918 р. воєнного стану, в Азербайджані розпочалася практична підготовка до створення національних військових формувань, з метою відбиття ймовірного наступу на Гянджу і звільнення за допомогою Кавказької ісламської армії міста Баку від дашнако-більшовицького неопотребу. Ускладнювали внутрішньополітичне становище й ті обставини, що всередині країни була відсутня будь-яка організація, здатна взяти на себе захист державних кордонів. Тому, азербайджанський уряд 22 червня 1918 р. ухвалив особливу постанову, згідно з якою було припинено подальше вивезення продуктів харчування за кордон, Міністерству внутрішніх справ було надано відповідне доручення про створення прикордонного посту на станції Пойлу [8, арк. 5]. Цим рішенням, підписаним головою Кабінету Міністрів Ф. Хойським, вперше в історії незалежного Азербайджану розпочалося виконання завдань з організації прикордонної охорони. Слідом за цим постом на багатьох прикордонних ділянках Азербайджану були створені сили прикордонної охорони, що перебували в підпорядкуванні МВС. На початку, основним завданням цих постів була боротьба з незаконним перевезенням через кордон стратегічної сировини, що є життєво важливим для молодого республіки. Друга по-

станову уряду "Про припинення вивезення за кордон бавовни, шерсті, шовку, металевих залишків, худоби, хліба та інших продуктів харчування", прийнята 27 червня того ж року, передбачала застосування найжорсткіших заходів щодо осіб, які займаються незаконним вивезенням за кордон цих товарів [7, арк. 7].

Усвідомлюючи той факт, що створенням лише однієї ділянки прикордонного посту важко буде нормалізувати ситуацію в Казахському повіті, розташованому на кордоні Грузії та Вірменії, уряд Азербайджану своїм рішенням від 12 липня доручив МВС створити ще два пости на двох ділянках цього повіту – у селищах Салахлі та Шихлі. Тим самим був зроблений черговий вагомий крок у становленні сил прикордонної охорони Азербайджану [7, арк. 24].

Утворення постів у ще двох населених пунктах Казахського повіту свідчило про плани уряду щодо проведення поетапних заходів з охорони кордонів. Для всіх країн світу це було підтвердженням існування АДР як держави, її неохитності щодо захисту своїх кордонів. І нарешті, цей успішний крок був важливим і необхідним, оскільки сприяв утвердженню ще одного атрибута незалежності молодій азербайджанській державі. У звіті від 7 жовтня 1919 р. Міністра внутрішніх справ уряду про виконану роботу міністерства за 1 рік і 3 місяці відображено заходи, проведені за цей період, а саме: "Через слабо захищені кордони, МВС вжило заходів із запобігання контрабандному перевезенню, особливо гасу, а також хліба до Грузії та Вірменії". Проведення такої політики, особливо на південно-західних кордонах, було пов'язано з дорожнечою і дефіцитом продуктів харчування, а також інших особливо важливих товарів у Грузії та Вірменії.

У липні 1918 р. прикордонні пости було створено у таких пунктах: с. Синиг Кюрпі на р. Кура (5 чол.), с. Салахлі (6 чол.), с. Шихлі (6 чол.), с. Гирагкесамен (6 чол.), на ст. Пойлу (15 чол.) [7, арк. 24–25].

Як видно з документів, перші створені пости прикордонної охорони, які передусім займалися припиненням контрабанди, не виконували завдань захисту кордонів, виходячи з вимог сьогодення. Ці пости були також слабкими у вирішенні іншої проблеми – у питанні організації боротьби з бандитськими формуваннями. Створення підрозділів, здатних бути силами охорони, було справою майбутнього. А поки що часткова охорона кордонів, введення особливого контролю над співробітниками, боротьба з контрабандистами вважалися найактуальнішими для прикордонників.

Вище вказані заходи, впроваджені з метою охорони кордонів Азербайджану на ділянці Казахського повіту, були першою конкретною дією, і слід зауважити, що у проведенні цієї роботи велику роль відіграв міністр внутрішніх справ республіки. У січні 1919 р. за рапортом губернатора Закаталів міністр внутрішніх справ звертається до Парламенту Азербайджанської Республіки з приводу збільшення кількості жандармів у селищі до 100 осіб [3, арк. 14]. Погіршення становища населення внаслідок бандитських нападів на іранському кордоні вимагало приділити більше уваги прикордонним питанням, збільшення кількості прикордонних постів і загалом вирішення проблем, пов'язаних із охороною кордонів на державному рівні. У зв'язку з цим Кабінет Міністрів Азербайджанської Республіки 10 березня 1919 р. прийняв рішення про організацію прикордонної охорони на території Азербайджану [1, арк. 12]. Іншим рішенням уряду від 28 квітня 1919 було виділено суму в розмірі "602 тисячі 400 рублів від двадцяти мільйонного фонду". Отже, у цей період було започатковано комплексний підхід до питань охорони кордонів, формування

єдиної державної політики Азербайджану в цьому напрямі. Результатом цих заходів стало рішення уряду від 10 березня та ухвалення в Парламенті Азербайджанської Республіки закону 18 серпня 1919 р. "Про заснування Прикордонної охорони Азербайджанської Республіки в митному відношенні". Після ухвалення цього закону основні функції з організації охорони кордону доручалися Міністерству фінансів. Цей закон, по суті справи, був логічним підсумком діяльності в цьому напрямі, а подальший розвиток подій показав, що цей крок, розрахований на певний період, був правильним.

Хотілося би ще привернути увагу до того, що до відомого закону азербайджанського Парламенту від 18 серпня 1919 р., законом від 23 червня 1919 р. відділ митних зборів, створений у Мінфіні, повністю виконував функції відділу прикордонної охорони, аж до її формування. Відділ митних зборів існував до кінця жовтня 1919 р., листування з різними інстанціями щодо питань прикордонної охорони було адресовано цьому відділу. Незважаючи на те, що питання, пов'язані з організацією охорони, були доручені Мінфіну, до повного виконання нових функцій цим міністерством питаннями охорони кордонів займалося МВС. Рішення Уряду Азербайджанської Республіки від 1 листопада 1919 р. ще раз підтверджує таке становище.

Так, наприклад, у листі Міністра фінансів до Міністра внутрішніх справ від 8 листопада 1919 р. містилося прохання усебічно сприяти виконанню важливого завдання – відправці доручень на місця: "Поблизу кордону АР при організації прикордонної охорони та виставленні прикордонних постів, як виявилось дослідним шляхом, деякі місцеві влади, що нині перебувають у прикордонних районах, неохоче йдуть назустріч для надання можливого сприяння чинам ввіреної мені прикордонної охорони у справі здійснення розпорядження Уряду АР про якнайшвидше встановлення прикордонної охорони і закриття кордонів. Вважаю, що таке ставлення місцевої влади до чинів прикордонної охорони зумовлене тим, що ще не всі обізнані про розпорядження Уряду Азербайджанської Республіки щодо заснування прикордонної охорони і її функцій" [4, арк. 9].

Про доручення іншим силам втілити в життя ці завдання свідчить і наступне рішення Уряду Азербайджанської Республіки від 2 листопада 1919 р. За пропозицією МВС, створенням на кордоні з Дагестаном в ущелинах семи тимчасових прикордонних постів був зроблений ще один крок на шляху формування сил незалежної прикордонної охорони. На цей раз увага уряду була прикута не до південних кордонів, що викликали занепокоєння і створювали незручності для населення, а до північно-західного напрямку.

Звичайно ж і цей крок був не випадковим. Державним мужам Азербайджану було відомо те, що переодягнувшись у більшовицьку форму, Російська імперія за першої ж можливості спробує зазіхнути на незалежність молодій республіці. Тому, використовуючи всі засоби, вони намагалися зміцнити кордони, припинити проникнення диверсійних груп до республіки. Заходи із захисту ущелин на прикордонній з Дагестаном території могли б слугувати яскравим прикладом цього.

На жаль, фінансові та військові можливості молодій республіки були недостатніми для розміщення необхідної кількості підготовлених сил для контролю над усім кордоном. Тому навіть те, що до січня 1920 р. було створено прикордонні пости на підлеглих прикордонних територіях Азербайджану (найбільше ця робота проводилася на кордоні з Іраном), не змінило становище, а захист азербайджанських рубежів від нападів банд не було повністю забезпечено. Населення страждало від

сутичок, що відбувалися на прикордонних територіях з Іраном і Вірменією, відсутність належної відсічі збройним бандитським загонам, які перейшли з Ірану, і нездатність припинити їхню діяльність завдавали великої шкоди престижу уряду. Вирішення сукупності вказаних проблем було необхідним не лише для зміцнення прикордонної охорони, а й для зміцнення влади в Ленкоранському повіті. До цього дня в державних архівах зберігається безліч документів, що свідчать про звирстання вірменів на наших кордонах.

Приміром, як повідомляють документи, "вірменські регулярні війська з артилерією 22 січня 1920 р. прибули до прикордонних мусульманських сіл Мазрі, Гаджі і Гариб та під загрозою знищення артилерійським вогнем обеззброїли всіх, а потім, знищивши деяких представників сіл, відібрали усі продовольчі продукти та худобу, причому ті місцеві жителів, які мали можливість, з дітьми і дружинами, кинулися навтьоки до Азербайджану. За однією версією, метою Арабатської Республіки, що відправляла регулярні частини до цих прикордонних сіл, було повне їх знищення... Близько 300 чоловіків, жінок і дітей загинули" [6, арк. 17–18].

Азербайджанська держава протягом свого існування прагнула жити з сусідніми державами в мирі та злагоді. Однак в період АДР, не зрадивши цих традицій, Республіка знову була втягнута в конфлікти з вірменами, які намагалися у будь-який спосіб відібрати територію у своїх сусідів.

Телеграма Міністра закордонних справ АДР командувачу Британськими силами в м. Баку (4 липня 1919 р.): "Згідно з отриманими Міністерством з Нахічеванського району відомостями, вірменський уряд відправляє в Зангезур частини військ. Наразі відправлено до 700 осіб і велику кількість набоїв. Азербайджанський уряд завжди дотримувався у своїй політиці єдиної позиції – дружньо і миролюбно вирішувати всі конфлікти з сусідніми народами для зміцнення з ними добросусідських відносин. Уряд сподівається, що і в цьому випадку, завдяки доброзичливому втручання Британського командування у вигляді відповідної поради вірменському уряду, можливе уникнення гострого конфлікту АДР з Вірменією, що неминуче виникне, якщо вірменський уряд не відмовиться від активних збройних виступів проти Азербайджану" [5, арк. 4–5].

Про проведення правильної прикордонної політики незалежного Азербайджану в 1918–1920 рр., готовність до переговорів щодо спірних прикордонних питань, свідчить також лист Міністра закордонних справ М. Джафарова від 29 жовтня 1919 р., надісланий своєму вірменському колезі: "Нині, охоче пристаючи на пропозицію, зроблену Вами від імені Вашого уряду про скликання вірмено-азербайджанської наради для вирішення питань, що стосуються обох держав, я, за дорученням мого уряду, не заперечую проти розгляду зазначених у Вашій пропозиції питань, вважаю за необхідне поставити на обговорення питання не про встановлення тимчасової демаркаційної лінії між обома республіками, а про остаточне вирішення всіх прикордонних суперечок між республіками Азербайджану та Вірменії" [10]. Як бачимо, упевнившись у своїй правоті, азербайджанська сторона висловила готовність не лише до тимчасової демаркації кордонів, а й до вирішення всіх спірних питань у цій сфері. Вірменська ж сторона, відволікаючи увагу постійними розмовами про необхідність переговорів, продовжувала наступ на прикордонні території й не зупинялась навіть перед організацією незаконних прикордонних постів. Це засвідчує телеграма Міністру закордонних справ Вірменської Республіки від 21 січня 1919 р., у якій, між іншим, зазначено: "Нашим урядом

отримано повідомлення, що вірменська влада в Казахському повіті, в межах території Азербайджану, в місцевості Узунтала облаштувала митну заставу. Такий акт, безсумнівно, є порушенням законних прав Азербайджану. Мій уряд, заявляючи з цього приводу свій протест, разом з ним очікує розпоряджень вашого уряду про зняття цієї застави" [9, арк. 3–5].

Розглядаючи питання створення перших сил прикордонної охорони, необхідно також відзначити спроби, що були спрямовані на оборону наших морських кордонів. У ті часи завдання з охорони морського узбережжя республіки виконували структури, підпорядковані переважно Військовому Міністерству. У 1919 р., коли англійці залишали Баку, вони передали азербайджанському уряду управління портом, військову радіостанцію, військове спорядження і частину військових кораблів. На цій основі було створено Каспійській флот Азербайджанської Республіки.

Створення флоту, що стояв на сторожі морських рубежів, було яскравим свідченням утвердження Азербайджану як незалежної держави. Незважаючи на всі невдоволення, а також явні та приховані загрози, що надходили від Росії, вже наприкінці 1919 р. кілька військових кораблів і підводних човнів захищали кордони держави. Військова делегація на чолі з генералом І. Усубовим, що виїжджала за кордон, для потреб флоту закупила і привезла 6 одногарматних катерів-винищувачів, 12 катерів, 6 підводних човнів, 92 корабельні гармати, 10 берегових гармат, безпровідні телеграфні установки, радіус дії яких сягав 200–250 миль тощо [11, с. 333]. Продовження цієї роботи, здійснення подальших необхідних заходів з охорони кордонів Азербайджану як на суші, так і на морі, було одним із нагальних завдань уряду.

Діяльність Військового Міністерства з організації морської служби позитивно вплинула на захист наших морських кордонів. Спішна робота з формування сил прикордонної охорони Азербайджану не була завершена в період першої незалежної республіки через важке внутрішньополітичне становище та зовнішню агресію. Зусилля уряду, старанність окремих патріотів залишилися незавершеними через агресію більшовицької Росії 28 квітня 1920 р.

Водночас, незважаючи на насильницьке знищення незалежності, дух азербайджанського народу не був зламаний, жажливі трагедії радянського періоду не змогли вбити віри у відтворення своєї держави. Азербайджанський народ послідовно проводив боротьбу проти величезної імперії під назвою СРСР, поряд з іншими народами та націями і, нарешті, 18 жовтня 1991 р. продемонстрував свою волю всьому світу, проголосивши державну незалежність. Формування сил прикордонної охорони продовжилось через 73 роки після розвалу Російської імперії, після другого здобуття незалежності нашою республікою.

Сьогодні кордони незалежного Азербайджану захищають повністю укомплектовані власні прикордонні війська.

Список використаних джерел

1. Державний Архів Азербайджанської Республіки, м. Баку (ДААР), ф. 894, оп. 1, спр. 22.
2. ДААР, ф. 894, оп. 2, спр. 88.
3. ДААР, ф. 894, оп. 3, спр. 42.
4. ДААР, ф. 894, оп. 4, спр. 118.
5. ДААР, ф. 970, оп. 1, спр. 83.
6. ДААР, ф. 970, оп. 1, спр. 115.
7. ДААР, ф. 2894, оп. 1, спр. 12.
8. ДААР, ф. 2894, оп. 1, спр. 128.
9. ДААР, ф. 2894, оп. 4, спр. 118.
10. "Азербайджан" газета, м. Баку. – 29 жовтня 1919 р. (азербайджанською мовою).
11. Hasanov J. Azerbaijan beynelxalq munasibetler sistemində 1918-1920 / Hasanov J. P. – Baku: Azerneshr, 1993. – 362 s.